

Landverlies aan de noordzijde van de Haarlemmermeer voornamelijk in de vijftiende en zestiende eeuw

Inleiding

Aan de vergroting van de Haarlemmermeer ten koste van het omliggende land wijdde J.C. Ramaer meer dan honderd jaar geleden een omvangrijke monografie. Hij maakte daarvoor meestal gebruik van bronnen uit de 16de eeuw en later. Met name waren dat getuigenissen van oude inwoners vanaf 1550 en de morgenboeken van Rijnland, die dateren van 1544. Bij gebrek aan vroegere gegevens stelde hij dan ook vast dat de afbraak van het land precies op gang kwam omstreeks 1500, dat is zover als de memorie der zeglieden van een halve eeuw later reikte.¹

Sinds Ramaer verschenen weliswaar enige detailstudies, maar een nieuw overzichtswerk bleef uit. Bovendien worden in het werk van Gottschalk voor wat betreft de hier te behandelen noordzijde van de Haarlemmermeer pas stormvloedvermeld vanaf 1477, hetgeen de conclusie van Ramaer niet tegensprekt.² Zeer onlangs betoogde Petra van Dam echter dat de vergroting van de Haarlemmermeer dient te worden gezien als een ecologische crisis veroorzaakt door turfwinning, die niet in toom werd gehouden door het grafelijk gezag. De turfwinning zou in de tweede helft van de 14de eeuw begonnen zijn; stormvloedvermeldingen hadden de afbraak van de oevers versneld.³ In deze bijdrage willen wij bezien, wat administratieve bronnen uit de 14de en 15de eeuw over het landverlies mee te delen hebben.

Het land

Het te bespreken gebied bevindt zich ten oosten van de strandwal waarop Haarlem ligt en wordt begrensd door het Spaarne en Amstelland. Het bestond geheel uit veen. Blijkens kaarten van het begin van de 17de eeuw is het landverlies door de oprukkende Haarlemmermeer hier zeer groot geweest. Bij Halfweg kwam op die manier bijna een open verbinding met het IJ tot stand.

Omstreeks 1300 lagen in het geschetste gebied de kerkdorpen Nieuwerkerk en Rietwijk. Deze dorpen worden nog niet vermeld in het register van de kruistochtgeden, dat loopt van 1274 tot 1280.⁴ Zij zullen dus iets later zijn opgericht als afsplitsingen van de oudere parochie Haarlem. De kerk van Nieuwerkerk wordt het eerst uitdrukkelijk vermeld in 1303,⁵ die van Rietwijk omstreeks 1295.⁶ De naam Nieuwerkerk komt eerder omstreeks 1284 voor, wat niet wil zeggen dat het dorp toen een kerk had.⁷ Een familie Van Rietwijk treft men het eerst bij naam aan in 1248;⁸ daarvoor geldt hetzelfde.

In de 15de en 16de eeuw zijn er berichten dat deze kerken te lijden hadden van overlast van water. In 1467 vroegen en kregen de inwoners van Noord- en Zuid-Schalkwijk – letterlijk was sprake van Schalkwijk en het Noordeind – toestemming van hertog Filips van Bourgondië om bij de parochie Haarlem te worden gerekend. De kerk van Nieuwerkerk, waar zij tot dan toe onder vielen, was namelijk wegens een overstroming in oostelijke richting verplaatst, zodat die moeilijk bereikbaar werd.⁹ Rietwijk had toen blijkbaar niet veel last van het water, in ieder geval werd

J.C. Kort

1

1- J.C. Ramaer, 'De omvang van het Haarlemmermeer en de meren waaruit het ontstaan is, op verschillende tijden vóór de droogmaking' in: *Verhandelingen der KNAW afdeling Natuurkunde*, deel 29 (Amsterdam 1892), 49-272.

2- M.K.E. Gottschalk, *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland. II de periode 1400-1600* (Assen 1975).

3- Petra J.E.M. van Dam, 'De tanden van de waterwolf. De rol van de turfwinning bij het ontstaan van het Haarlemmermeer in de vijftiende eeuw' in: *TvW* 5, 2 (1996) 81-91.

4 J.G.C. Joosting en S. Muller Hz., *Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht I* ('s-Gravenhage 1906), 4-31.

5- Gemeentearchief Haarlem (GAH), archief Commanderie St. Jan, Cartularium (1) fol. 29 vo d.d. 2 jan. 1303: '... parochianus ecclesie in Nuwerkerke iuxta Harlem'.

6- J. de Fremery, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland. Supplement* ('s-Gravenhage 1901), 267 nr. 309: '... in Riedwije die gheyr, dair die kerke up staet'.

7- De Fremery, *Oorkondenboek*, 293 nr. 30.

8- J.G. Kruisheer, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299 II* (Assen/Maastricht 1986) nr. 752.

9- *Handvesten en privilegien der stad Haerlem* (Haarlem 1751) 120-122.

Afb. 1. Detail van de kaart van Rijnland door Floris Balthasars, 1615. Afdruk van de originele koperplaten (Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden).

de kerk niet verplaatst. Dat werd anders met de grote overstroming van 1509,¹⁰ toen de kerk, zij het twee jaar later, vermindering kreeg van kerkelijke lasten.¹¹

Gerechten

Na de vaststelling dat ten oosten van Haarlem vanaf het eind van de 13de eeuw de parochies Nieuwerkerk en Rietwijk in het veen lagen, is het gewenst de wereldlijke indeling van dit gebied in ogenschouw te nemen. De resultaten van het onderzoek van De Cock waren voor ons onderzoek van het gebied wegens zijn beperking tot weinige gedrukte bronnen ten dele onjuist.¹²

Volgens een late opgave, daterend van 1633, omvatten de gerechten of ambachten – de middeleeuwse voorgangers van de huidige gemeenten – Nieuwerkerk en Rietwijk ook Zuid-Schalkwijk en Vijfhuizen; zij liepen door in de Haarlemmermeer.¹³ Ook het Nieuwe Meer, Spieringmeer en Lutke Meer behoorden tot de ambachten. Wat spijtig stelde men vast dat er in het gebied geen ‘hoogland’ was, zodat er geen korentienden te halen waren. Deze mening berustte echter op een misvatting, zoals onder zal worden uiteengezet. Feit is dat de toestand van de ambachten Nieuwerkerk en Rietwijk in 1633 overeenkwam met die in de 14de eeuw. In een akte van 1320 was immers sprake van Schalkwijk in het ambacht van Gerard van Heemskerck.¹⁴ Deze was met het ambacht Nieuwerkerk beleend, waartoe Schalkwijk stilzwijgend werd gerekend.¹⁵

Bede en botting

Administratieve gegevens stellen ons in staat om eerdere indelingen van de parochies en ambachten Nieuwerkerk en Rietwijk, gecombineerd met het noordelijk daaraan grenzende Haarlemmerliede, te schetsen. De bewoners van het gebied moesten de graaf van Holland jaarlijks een herfstbede en eens in de drie jaar botting betalen,

10- Gottschalk, *Stormvloeden*, 351.

11- P.M. Grijpink, *Register op de parochiën, altaren, vicarieën en de bedienaars* enz. III *Kennemaria* (Haarlem 1930) 120.

12- J.K. de Cock, *Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland in de Middeleeuwen op fysisch-geografische grondslag* (Groningen 1965) 73-75, 114-122, 135-139.

13- *Ons Voorgeslacht* (hierna: OV), 1985, 704-705 nr. 14.

14- OV 1990, 75-76 nr. 147.

15- OV 1985, 704-705 nr 14.

Afb. 2. De verplaatste kerk van Nieuwerkerk, kopergravure naar een afbeelding uit 1531 (Gemeentearchief Haarlem, atlas 27/7 (3318) cat. 1866).

heffingen die de graaf vanwege de landsheerlijkheid toekwamen. De bede waarom de graaf oorspronkelijk moest vragen, was in de 14de eeuw – toen de registratie ervan begon –, een bron van vaste inkomsten geworden. Datzelfde was het geval met de zogenaamde botting, die dateerde uit de Karolingische periode en diende om de koning en zijn leger te onderhouden. Herfstbeden werden volgens de oudste rekening van 1343 betaald door: Rietwijk samen met Schalkwijk (20 schelling), ‘Boesinghele’ (12 schelling 6 penning), ‘Haerlemmerwout’ (25 schelling), ‘Spaerne’ (3 schelling) en Haarlemmerliede (10 schelling).¹⁶ Opmerkelijk in deze lijst is dat Rietwijk en Schalkwijk, die toch meer dan een kilometer uit elkaar liggen, bijeen zijn genomen. Voorts ziet men dat de naam Nieuwerkerk ontbreekt.

De botting werd volgens dezelfde rekening van 1343 opgebracht door: ‘Haerlemmerwout’, 25 schelling; ‘Spaerne’, 7 schelling; Rietwijk, 10 schelling; en ‘Lede’, 20 penning.¹⁷ Lede staat voor Haarlemmerliede van de eerste lijst, Schalkwijk en ‘Boesinghele’ ontbreken bij de botting en natuurlijk ook Nieuwerkerk. Op het eerste gezicht ziet het er daarom naar uit dat de lijst van de botting op een vroeger tijdstip is opgemaakt dan de lijst van de herfstbede.

Haarlemmerwoud verdrinkt

De bedragen van herfstbede en botting werden na hun eerste vermelding in de rekening van 1343 met stugge regelmaat door de rentmeester van Kennemerland geïnd. Over de periode van honderden jaren krijgen wij slechts in twee gevallen nadere inlichtingen over delijsten, die voor het overige letterlijk werden herhaald. Het eerst was Haarlemmerwoud aan de beurt. Te beginnen in 1434 kon de rentmeester de 25 schelling van de herfstbede aldaar niet meer innen. Twee jaar later bleek de schout van Nieuwerkerk de bringer van de slechte tijding dat Haarlemmerwoud in de Haarlemmermeer verdwenen was.¹⁸ De controleurs van de Hollandse rekeningen legden zich niet snel neer bij de verdwijning van Haarlemmerwoud: zij en hun opvolgers bleven hameren op meer informatie, maar kregen die niet. In 1463 namen de meesters van de Rekenkamer zelf het heft in handen en zonden deurwaarder Jan van den Cruce naar de plaats des onheils. Maar ook die kon slechts vaststellen dat Haarlemmerwoud in het water verdwenen was.¹⁹

16- H.G. Hamaker, *Rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis II* (Utrecht 1876) 241.

17- *Idem*, 242.

18- Algemeen Rijksarchief (ARA) archief Rekeningen Rekenkamer, nr. 864 (zwart) fol. 2: ‘... dat is vergaen mitten water in Haerlemmermeer’; en nr. 866 (zwart) fol. 2.

De deurwaarder deelde niet mee hoe hij Haarlemmerwoud bereikt had, maar wij kunnen het wel raden. Hij verliet Haarlem via de Schalkwijker poort en koos daar de Zomerweg, die bij Spijkerboor in de Woudweg overging.²⁰ Deze naam bevestigt dat wij op de goede weg zijn. En inderdaad lag Haarlemmerwoud aan het eind van de route, waar de oever van de Haarlemmermeer op de kaart van Floris Balthasars sterk is aangetast. Zo is afdoende aangetoond dat situering van Haarlemmerwoud in de Veerpolder – gelegen in Haarlemmerliede tussen Vuilrak, Liede en Spaarne – onjuist is.²¹

Ook een ander gegeven doet zien waar Haarlemmerwoud lag. In 1252 beleende Simon van Haarlem zijn getrouwe Jacob van Hilsebroek met een smaltiende in Haarlemmerwoud – een leen was een goed of een recht dat men in vruchtgebruik kreeg van een heer.²² De volgende belening dateert van 1331 en toen was er sprake van twee derde van de smaltiende van Nieuwerkerk. Men ziet dat Haarlemmerwoud geheel juist in het ambacht Nieuwerkerk geplaatst was. De leenmannen bleven dit leen getrouwelijk bij hun leenheren verheffen. Alleen in 1472 stelde men bij gelegenheid van een schatting dat de smaltiende niets opleverde.²³ De reden daarvan kennen wij uit het voorgaande: Haarlemmerwoud was immers verdronken! Haarlemmerwoud besloeg in de 14de eeuw een deel van het ambacht Nieuwerkerk. Oostelijker in Nieuwerkerk lag Boesingheliede, dat zijn naam blijktens de samenstelling met 'liede' ontleende aan een water.²⁴

Spaarne

In de lijst van de botting zag de grafelijke rentmeester in 1475 kans een post nader te preciseren. Rentmeester was toen Raas van der Heede, die als Woerdenaar in Kennemerland minder bekend zal zijn geweest. Aan 'Spaarne' voegde hij het alias 'Nieuwerkerk' toe en 'Lede' verduidelijkte hij tot 'Haarlemmerliede'.²⁵ In 1514 deelden de inwoners van Nieuwerkerk en Rietwijk zelf aan de commissarissen van de koning mee dat zij tijns betaalden.²⁶ Deze commissarissen van Karel V verrichtten onderzoek naar de draagkracht van de ambachten.

Ook Spaarne was dus omstreeks 1300 in parochie en ambacht Nieuwerkerk opgegaan. Dat de rentmeester de lijst van de botting aldus had bijgewerkt, betekende overigens niet dat hij ook de lijst van de herfstbede wijzigde. Hier bleef Spaarne tot in lengte van dagen aangeslagen. Intussen kwam de naam Spaarne alleen in beide lijsten van de Hollandse graaf voor. Duidelijk is uit het voorgaande, dat Spaarndam niet met Spaarne vereenzelvigd kan worden.²⁷ Ook verdween het niet in een waterplas, maar het werd administratief verenigd met Nieuwerkerk. Blijkbaar werd de oude naam toen vervangen door Schalkwijk.

Tienden

Nu is vastgesteld welke oudere administratieve eenheden omstreeks 1300 onder ambacht en parochie Nieuwerkerk zijn gebracht (namelijk Spaarne, Boesingheliede en Haarlemmerwoud), kunnen wij voor nadere gegevens voorts gebruik maken van bezit dat ook ruimtelijke kenmerken heeft: de tienden. Deze tienden waren zoals bekend een heffing van een tiende deel van de oogst ten behoeve van de kerk. Later kwamen tienden ook in andere handen. Ons gaat het in dit verband echter niet zozeer om de inhoud van de tienden maar om de terreinen waarover zij geheven werden. In tienden kunnen aldus oudere indelingen die naderhand zijn opgeheven, bewaard zijn.

Van de tienden van Nieuwerkerk hadden omstreeks 1284 zekere Willem en Dirk Vastradsz. een derde deel in leen gehouden van de heer van Teilingen. Dezen verklaarden bovendien dat Willem van Rolland de resterende twee derdedelen van de tienden aldaar bezat, maar wisten niet van wie die ze in leen hield.²⁸ Wij zijn aanzienlijk beter ingelicht dan de twee broers in 1284. In 1347 verklaarde Willem van Rolland namelijk dat de akte van belening van zijn voorouder Dirk Brecaes in

19- Idem Rekenkamer, nr. 751 a (rood) fol. 2.

20- GAH archief St. Elisabethsgasthuis, nr. 37 (Kaartboek 1515-1560) fol. 43 vo en ibidem nr. 40 (kaartboek van Pieter Wils, 1635) kaart XI.

21- De Cock, *Bijdrage tot de historische geografie*, 73, 120-122.

22- OV 1986, 316 nr. 25.

23- ARA archief Graven van Holland inv. 877 fol. 193.

24- Ramaer, *Omvang van het Haarlemmermeer*, 219; De Cock, *Bijdrage tot de historische geografie* 114; zie ook: Rijksarchief Noord-Holland (RANH) archief Abdij Egmond, inv. 1 fol. 44 vo (ca. 1358): '... een visserij die leyt ter Nieuwerkerke bi Boesingheliede'.

25- ARA archief Rekeningen Rekenkamer, nr. 907 (zwart) fol. 8 vo: 'in die Nykerkerck of Sperne'.

26- R. Fruin, *Informacie up den staet van de steden ende dorpen van Hollandt ende Vrieslant in den jaere MDXIV* (Leiden 1866) 56.

27- De Cock, *Bijdrage tot de historische geografie* 135-137.

28- OV 1985, 697-698 nr. 13.

de grote brand van Haarlem verloren was gegaan. Dirk was indertijd door graaf Willem II (1239-1256) beleend.²⁹ Dat stemt in tijd overeen met een akte van de abt van Egmond voor Dirk Porchaes, de correcte naam.³⁰

De Cock meende deze tiende te kunnen lokaliseren in Nieuwerkerk, Vijfhuizen en Zuid-Schalkwijk.³¹ Zijn onderzoek hield echter geen rekening met de geschiedenis van deze en andere tienden in het ambacht Nieuwerkerk. De Cock werd daarbij vooral gehinderd door de vergeetachtigheid van de eerder genoemde broers Willem en Dirk Vastradsz. In 1313 droeg de oudste zijn deel van het Teilingse leen voor de graaf van Holland over aan Jan van der Schuur, die de andere helft in 1320 verkreeg van Frank van Keten. De herkomst van Teilingen was inmiddels in het vergeetboek geraakt. Wel was de omschrijving van de tiende in de 14de eeuw aanzienlijk verbeterd. Het betrof nu een derde van de tienden van Leede, Schalkwijk en Brechtgerswaard en Madewaard in de parochie Haarlem. Een volgende misvatting van de broers kwam zo aan het licht: hun tienden lagen niet alleen in Nieuwerkerk maar ook in Haarlemmerliede! Waarschijnlijk hadden zij de omvang van de kersverse parochie nog niet goed in het hoofd.

De zaken zijn nu duidelijker geworden. In samenhang maken beide delen van de tiende, die naderhand verenigd werden, nog meer duidelijk. Zo horen wij in 1356 voor het eerst dat het een korentiende betrof. Het land moet dus hoog genoeg hebben gelegen om verbouw van koren mogelijk te maken. Voorts horen wij dat de tiende bepaald was door Spaarne, Boydekenssloot en Boesingeliede en doorliep tot de Limmeer, een andere naam voor de Haarlemmermeer. De Boydekenssloot, verder in geen andere bron vermeld, kan alleen een water tussen Liede en Haarlemmermeer zijn geweest. Overigens valt bij de gegeven belendingen op dat de noordelijke grens ontbreekt.

Een andere moeilijkheid met de wateren van de omschrijving rest: het Limmeer of Haarlemmermeer aan de zuidzijde. Boven zagen wij immers dat Schalkwijk door Haarlemmerwoud van het meer werd gescheiden. In 1356 echter zou het water direkt aan de tiende grenzen. Zou de situatie aan de opsteller van de akte wel helder voor de geest hebben gestaan of was Haarlemmerwoud toen al vrijwel verdwenen?

Met behulp van de kohieren van de tiende penning van 1561 – een belasting van 10% op alle onroerend goed – is controle op de opgaven van de leenakten mogelijk.³² Zij bevestigen deze volkomen. Lancelot van Brederode, die namens zijn vrouw optrad, werd met uitsluiting van anderen genoemd als bezitter van de koren-, hennep- en kalvertienden van Haarlemmerliede en Nieuwerkerk. De bezitter van de tiende van Haarlemmerwoud, die zijn leen volgens de letter trouw bleef verheffen, telde in 1561 niet meer mee. Zijn leen was immers in de vloed verdwenen.

Het resterende deel van de tienden van Nieuwerkerk bleef ten dele in grafelijke hand, daar graaf Willem IV in 1339 een leenman 4 1/2 pond jaarlijks uit dit goed kon geven.³³ Dat moet de tiende beoosten de Boesingeliede zijn geweest. Behalve de graaf kon ook Willem van Haarlem in 1317 over 2 1/2 pond jaarlijks ten gunste van een leenman beschikken, blijkbaar ook uit de tiende beoosten de Boesingeliede.³⁴ Daarna sloeg de onduidelijkheid toe, waarschijnlijk veroorzaakt door de geleidelijke afname van het land tussen Spieringmeer en Haarlemmermeer.

Hoe dit ook zij, in 1546 werd Albert van Treslong door het leenhof van Assendelft beleend met twee derde van de tiende van Nieuwerkerk in Boesingeliede en het resterende derde deel voegde hij er te zelfder tijd aan toe.³⁵ Naderhand kwam deze tiende in het bezit van het St. Pietershuis te Haarlem. Toen werd de naam Boesingeliede niet meer begrepen en verhaspeld tot 'Bozelye'. Bij het leenhof bleef 'Bozelye' tot in de 18de eeuw bekend. Veel zal de tiende het St. Pietershuis niet opgeleverd hebben, omdat ook dit land inmiddels in het meer verspoeld was.³⁶

Percelen

Gegevens over afzonderlijke percelen in Nieuwerkerk en Rietwijk die iets kunnen zeggen over afslag van oevers, zijn minder talrijk. In 1400 horen wij van 1 1/2

29- OV 1989 102 nr. 100.

30- Kruisheer, *Oorkondenboek* nr. 821.

31- De Cock, *Bijdrage tot de historische geografie* 117.

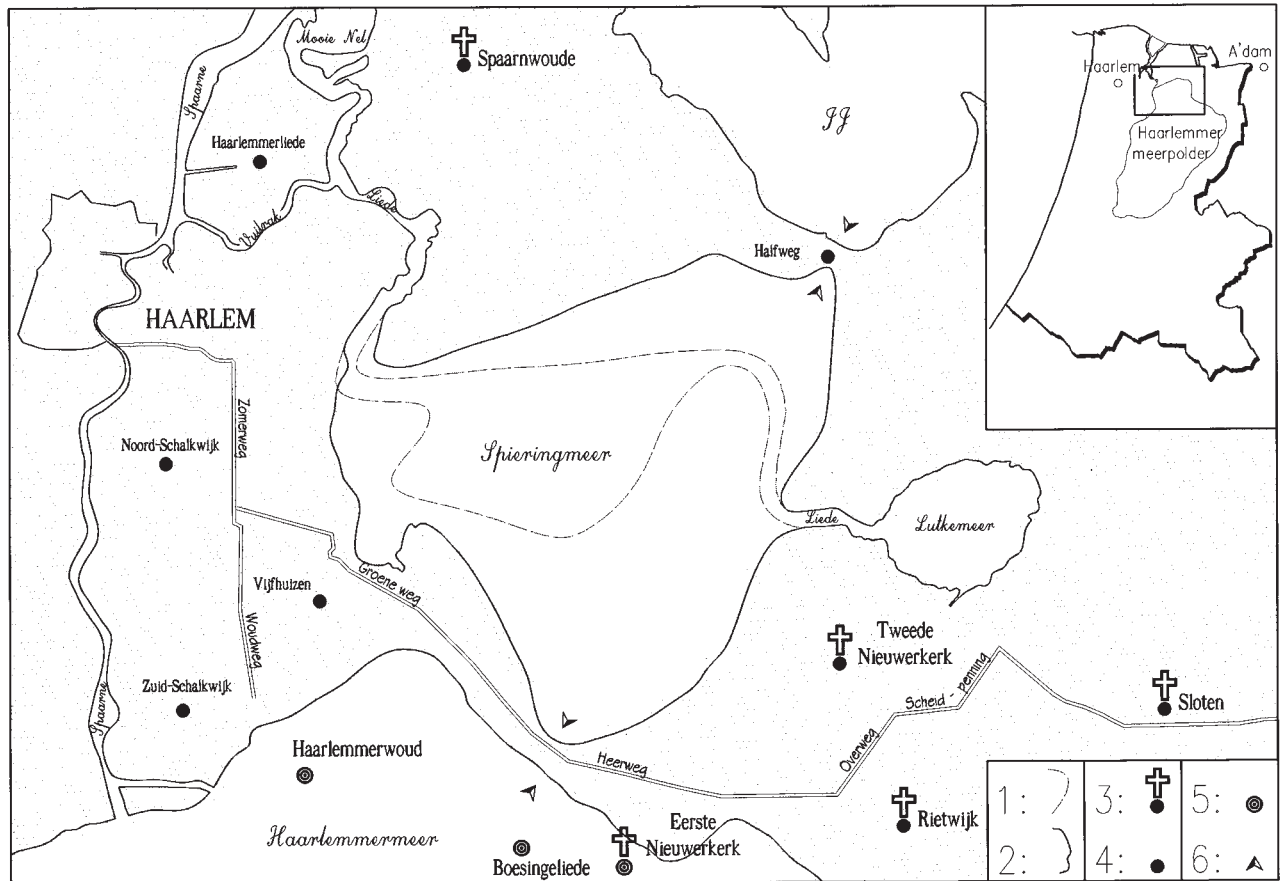
32- ARA archief Staten van Holland vóór 1572, inv. 1272 fol. 29 vo (Haarlemmerliede) en inv. 1363 fol. 31 vo (Nieuwerkerk).

33- OV 1990, 74 nr. 139.

34- OV 1986, 316 nr. 24.

35- Rijksarchief Utrecht, archief Familie Des Tombe, inv. 247 p. 54.

36- GAH archief St. Pietershuis, nr. 8 (anno 1594); ARA Leenregister Assendelft, p. 9.

Afb. 3. Reconstructie van het landverlies aan de noordzijde van de Haarlemmermeer. 1:kustlijn ca. 1300; 2: kusstlijn ca. 1500; 3: kerkdorp; 4: woonkern; 5: verdrinken woonkern; 6: doorbraak 1508-1509. Basiskaart: Ramaer 1892. Met dank aan Marco van Putten, Hoogheemraadschap van Rijnland, voor de vervaardiging van de kaart.

morgen op de grens van Nieuwerkerk en Rietwijk naast de 'braak'.³⁷ Daar moet eerder een dijk doorgebroken zijn. In datzelfde jaar was ook sprake van een groene dijk in Nieuwerkerk.³⁸ Aan de oostzijde van Vijfhuizen is op de kaart van Floris Balthasars nog een Groene weg te onderscheiden. Wij nemen aan, dat de groene dijk, die liep van Haarlemmerliede tot het Limmeer – dus de Haarlemmermeer –, langs deze Groene weg lag. Daarnaast zal weer de Boydekenssloot gelopen hebben.

Het grootste, oudste en best gedocumenteerde bezit in Nieuwerkerk en Rietwijk was in handen van de abdij Egmond. Het eerst werd het genoemd in 1344, toen men vier percelen in Boesingeliede verpachtte voor bijeen 2 pond 6 penning.³⁹ In 1379 werden deze percelen nader gespecificeerd als vijf stukken in Boesingeliede, zijnde drie hele landen van 8 morgen en twee halve landen van 4 morgen, die bijeen goed waren voor 12 1/2 pond. Er bij gekomen was Heer Arnouts poel, later eenvoudig Poel en de Abts poel.⁴⁰

Deze stukken land, in het vervolg steeds gecombineerd tot vier hele stukken van 8 morgen, leverden, met de Poel, tot 1510 geleidelijk meer op. Maar toen berichtte de rentmeester van Egmond dat de vier percelen in Nieuwerkerk – goed voor 23 pond jaarlijks – niets opleverden omdat de kosten voor bedijking hoger waren. Om dezelfde reden gaf ook de Abts poel, gewaardeerd op 1 1/2 pond, geen opbrengst.⁴¹ Deze daling van inkomsten was te wijten aan de grote overstroming van 1509, die hierboven is aangestipt.⁴² De abdij besloot zich van het calamiteuze bezit te ontdoen en kreeg daarvoor in 1522 toestemming; ook voor eigendom in Rietwijk, waar men nooit iets had bezeten!⁴³ Reden was dat naar verwachting de percelen door de inbraak van het meer van Leiden en Haarlem – dat is de Haarlemmermeer – minder van nut waren. Tien jaar later bleek men in de opzet geslaagd te zijn. Voor de opbrengst van het bezit in Nieuwerkerk had men goed land in Delfland gekocht.⁴⁴ Alleen de Abts poel had men niet van de hand kunnen doen en was verpacht aan de schout van Rietwijk. Op diens verzoek was het perceel gemeten, waarbij bleek dat het 176 vierkante roeden groot was en moest liggen tussen Posland en Hellemeer in Nieuwerkerk.⁴⁵

37- OV 1990, 74 nr. 140.

38- OV 1990, 74 nr. 143.

39- J. Hof, *Egmondse kloosterrekeningen uit de XIVe eeuw* (Groningen 1976) 13.

40- RANH archief Abdij Egmond, inv. 281 fol. 79; J. Hof, *Egmondse kloosterrekeningen 137* (Poel); Abdij Egmond, inv. 765 (1449: de Abts poel).

41- RANH archief Abdij Egmond, inv. 767.

42- Gottschalk, *Stormvloed*, 351.

43- RANH archief Abdij Egmond, inv. 211, regest 1428.

44- Idem inv. 768 fol. 2.

45- Idem inv. 431 a, regest 1428 b.

Wij zagen dat de pacht van alle goed in Boesingeliede tussen 1344 en 1379 spectaculair steeg van 2 1/2 naar 12 1/2 pond. Een dergelijke vermeerdering kan niet verklaard worden door een gewone stijging van de pachtprijs, die in 1377 namelijk dezelfde was als in 1344.⁴⁶ De rentmeester van 1379 was echter zo vriendelijk mee te delen hoe het nieuwe contract van de pachters geregeld was. Een ieder die een heel land van 8 morgen pachtte, mocht jaarlijks twee dagwerk ter minste schade delven. De pachter van een half land mocht evenzo 'een dagwerk delven'. Dat was de enige keer dat de rentmeester zo mededeelzaam was. Hij verzuimde nog precies te melden wat er te delven viel, maar dat is eenvoudig te raden: veen! Men mag voorts aannemen dat het land van de abdij Egmond in Nieuwerkerk geen uitzondering zal zijn geweest. In het gehele dorp zal men tegen het einde van de 14de eeuw daarom veen hebben mogen steken met alle gevolgen vandien voor de daling van het land.

Vóór 1344 levert de administratie van de abdij Egmond slechts één gegeven over de hier behandelde streek. Het is een passage uit het Sint Adelbertsboek over het bezit van de abdij, waarin onder meer vermeld wordt: 'in Harlemerwalde 10 1/2 uncias'.⁴⁷ Omdat in deze lijst een zekere Dodo voorkomt, plaatsen wij haar, anders dan Oppermann, in de 12de eeuw. Wij zagen in het voorgaande waar Haarlemmerwoud lag. Zouden deze inkomsten – iets minder dan een pond – afkomstig zijn van dezelfde percelen die in 1344 in Boesingeliede lagen?

Conclusie

Ik kom tot een samenvatting. In de 12de eeuw was het venige gebied tussen de Haarlemse strandwal en de landscheiding met het latere Amstelland in ontginning genomen. Voordien zal het evenals elders in Holland een bol veenkussen zijn geweest. Met de ontginning zette klink in en zakte het veen. Dijken werden noodzakelijk. De daling van de bodem werd tegen het einde van de 14de eeuw aanmerkelijk versneld, toen men in Nieuwerkerk het veen mocht afgraven. Vóór 1400 vond tenminste één dijkdoorbraak plaats. Haarlemmerwoud, dat al in de 12de eeuw voorkwam, was in 1434 door de waterwolf opgeslokt. Daarna nam het land gestaag af zoals ook door Ramaer werd beschreven. De getuigen van de jaren 1550 en later, die hij memoreerde om het een en ander te staven, waren blijkbaar inmiddels vergeten dat hun voorgangers door het afgraven van het veen zelf de weg hadden gebaad voor het oprukkende water. Ook de door getuigen zelf vermelde aanwezigheid van verdolven land bracht geen van hen op deze voor de hand liggende gedachte.

Summary

What can administrative sources add to the explanation of the formation of the Haarlem Lake? So far the history of the Haarlem Lake was based on the work by J.C. Ramaer. He suggested that the breakdown of the Lake shores started around 1500. Recently the discussion was reopened by Petra van Dam who proposed to see the lake formation as the result of an ecological crisis, starting in the second half of the 14th century. Factors contributing to the erosion were peat cutting, insufficient public control and occasional stormsurges. Object of this study is the settlement on the strip of land between the Old Haarlem Lake and the Spiering Lake. Various records on taxes, feudal acts, tithes and church administration show new evidence about borders of villages, the washing away of land and other geographical details, which serve to locate settlements. The village of Haarlemmerwoud, dating from the 12th century and situated at the northwest corner of the Old Haarlem Lake, was drowned before 1434. In Nieuwerkerk peat cutting is testified from 1379 onwards. The conclusion is that the sinking of the soil must have been aggravated substantially by peat cutting. Apparently the testimonies from about 1550 used by Ramaer had forgotten about that.

46- Idem inv. 180.

47- O. Oppermann, *Fontes Egmundenses* (Utrecht 1933) 74.